

Henryk Stanisław Zins

Warsztat bibliograficzny historia brytyjskiego

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne 13, 183-202

1958

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA

VOL. XIII, 6

SECTIO F

1958

Z Katedry Historii Powszechnej Starożytnej i Średniowiecznej Wydziału Humanistycznego
UMCS

Kierownik: doc. dr Henryk Zins

Henryk ZINS

Warsztat bibliograficzny historyka brytyjskiego

Библиографии английской истории

Bibliographies of British History

Celem niniejszego artykułu jest omówienie brytyjskich bibliografii historycznych, mających zasadnicze znaczenie dla badacza zajmującego się historią W. Brytanii i dziejami powszechnymi. Omówione zostały zarówno bibliografie ogólne, jak i bardziej szczegółowe, obejmujące poszczególne okresy i działy historii brytyjskiej. Natomiast nie uwzględniono tu sporej ilości bibliografii bardziej specjalnych, odnoszących się do poszczególnych osób¹ i faktów oraz bibliografii regionalnych. Rzecz prosta pominięto też różne katalogi rękopisów, starodruków itp. Pominięto również bibliografie nieanglosaskie, które ubocznie — jak zwłaszcza francuskie — mogą być przydatne w studiach nad dziejami średniowiecznej Anglii.

Ze względu na to, że większość omawianych bibliografii jest u nas trudno dostępna i mało znana można sądzić, że przegląd taki może być przydatny i pożyteczny.

Stosunkowo późno przystąpiono w Anglii do opracowania bibliografii własnych dziejów. Fakt ten wynika do pewnego stopnia ze znanej niechęci i nieufności Anglików do wszelkiej „metodologii”, do poddawania się ograniczeniom wynikającym z teoretycznych norm i zasad. Angielski system prawny i polityczny (brak w ścisłym znaczeniu kodeksów i pisanej konstytucji) wyrastały z tradycji i doświadczenia i nie były regulowane przy pomocy porządkującej myśli teoretycznej.

---

¹ Np. W. C. Abbott: *A Bibliography of Oliver Cromwell. A List of Printed Materials Relating to Oliver Cromwell...* Cambridge Mass. (USA) 1929, ss. XXVIII + 540, 3 520 pozycji.

Ta ogólna cecha mentalności angielskiej zaznaczyła się na odcinku pracy historycznej w formie dość dużego konserwatyizmu, jeśli idzie o wyposażenie warsztatu naukowego i rozwój metod badawczych. Bardzo długo utrzymywała się tam i do dzisiaj jeszcze do pewnego stopnia istnieje tzw. amatorska historiografia, traktująca dziejopisarstwo jako sztukę bardziej niż naukę. Dostyc późno wprowadzono na wyspie seminaria historyczne, a nauki pomocnicze historii, tak świetnie od dawna rozwijające się na kontynencie, są w Anglii do dzisiaj w stadium mało zaawansowanym i nie znajdują się w programie 3-letnich studiów uniwersyteckich.

Z tego co zostało powiedziane oczywiście wcale nie wynika, że historiografia angielska jest słabiej rozwinięta niż gdzie indziej. Badacze angielscy od czasów W. Stubbbsa, J. A. Froude'a i innych historyków brytyjskich drugiej połowy XIX w. bardzo znacznie posunęli studia nad dziejami ojczystymi i powszechnymi, postawili na wysokim poziomie szereg wydawnictw źródłowych i opracowali wiele wartościowych dzieł i monografii. Zwłaszcza po pierwszej wojnie światowej w znacznym stopniu unowocześniono studia historyczne w Anglii, wprowadzając w pewnym stopniu kontynentalny system uzyskiwania wyższych stopni naukowych, zwłaszcza doktoratów². Mimo wszystko jednak odnosi się wrażenie, że w sposobie kształcenia historyka w Anglii do dzisiaj najważniejszą rolę odgrywa — jak w dawnym ustroju cechowym — osobiste, bezpośrednie przekazywanie przez mistrza doświadczenia i wiedzy studentom terminującym w rzemiośle historycznym.

Bibliografia historyczna — jeden z elementów metodologii naukowej — dostyc późno, jak wspomniano, stała się przedmiotem zainteresowania na wyspie. Jeszcze w r. 1886 pisał H. R. Tedder, że pod względem bibliografii Anglicy są w tyle za wszystkimi prawie cywilizowanymi narodami. W r. 1896 na posiedzeniu *Royal Historical Society* F. Harrison dobitnie podkreślił konieczność opracowania bibliografii historii Anglii³, która powinna być — jak się wyraził — dla studentów brytyjskich taką samą pomocą, jak bibliografia Dahlmann — Waitza⁴ dla studentów niemieckich, a G. Monoda⁵ dla francuskich. Oceniając bardzo wysoko obie wspomniane bibliografie zarówno H. R. Ted-

² Por. H. Zins: *Instytut Badań Historycznych Uniwersytetu Londyńskiego*. „Kwartalnik Historyczny”, 1958, nr 3.

³ „Transactions of the Royal Historical Society”. New Series, t. XI, 1897, ss. 19—30.

⁴ Dahlmann - Waitz: *Quellenkunde der deutschen Geschichte* (kilka wydań).

⁵ G. Monod: *Bibliographie de l'Histoire de France*. Paris 1886.

der, jak i F. Harrison postulowali, by inaczej niż tam bibliografia historii Anglii podawała również krótkie informacje o treści i wartości każdego dzieła i żeby była opracowana przez większy zespół specjalistów.

Dopiero na przełomie XIX i XX w. rozpoczęto opracowywać i wydawać cały szereg bibliografii historii W. Brytanii i jest przy tym rzeczą uderzającą, że ogromna ich większość została opracowana nie przez Anglików, lecz Amerykanów, którzy w organizacji studiów historycznych opierali się w znacznym stopniu na wzorach kontynentalnych, zwłaszcza niemieckich.

Ze względu na niewielkie rozmiary niniejszego artykułu oraz jego praktyczny cel, temat nie będzie przedstawiony w rozwoju historycznym, lecz według epok i zagadnień według następującego planu: bibliografie ogólne (I), bibliografie dla poszczególnych okresów historii brytyjskiej (II), bibliografie specjalne, wiążące się z jakimś aspektem historii lub z określonym typem źródła (III) i wreszcie bibliografie bieżące (IV).

I. BIBLIOGRAFIE OGÓLNE

Dobrym, najogólniejszym przewodnikiem po wszelkiego typu bibliografiach całego świata, pożytecznym i dla historyka, jest opracowana przez T. B e s t e r m a n a dwutomowa bibliografia bibliografii świata⁶. Historyk zajmujący się dziejami W. Brytanii znajdzie w niej dość obszerne zestawienie najważniejszych bibliografii, katalogów, inwentarzy itp., odnoszących się do historii, literatury i sztuki brytyjskiej w układzie alfabetycznym, zaś w obrębie haseł w układzie chronologicznym. Przydatne są tu m.in. wykazy publikacji *Public Record Office*, szczególnie *Reports on the Manuscripts* oraz zestawienia poszczególnych serii wielkiej edycji regestów *Calendars of State Papers*.

Duże usługi może również oddać bibliografia literatury angielskiej wydana w Cambridge w czasie ostatniej wojny przez F. W. B a t e s o n a i niedawno uzupełniona przez G. W a t s o n a⁷. To gruntowne i wysoko cenione w świecie naukowym dzieło jest bardzo pożyteczne i dla historyka, zwłaszcza jeśli idzie o źródła opisowe czy, najogólniej mówiąc, historię kultury. Poszczególne okresy literatury są poprzedzone zestawieniami źródeł i najważniejszych opracowań z zakresu historii poli-

⁶ T. B e s t e r m a n: *A World Bibliography of Bibliography*. Wyd. I, London 1939—1940 (istnieją i nowsze wydania), t. I, ss. XXIV + 587, t. II, ss. 641.

⁷ *The Cambridge Bibliography of English Literature*. Wyd. F. W. B a t e s o n, Cambridge 1940. T. I. (ok. 600—1660), ss. XXX + 912, t. II (1660—1800), ss. XIX + 1003, t. III (1800—1900), ss. XXI + 1098, t. IV (indeks), ss. 287. T. V (uzupełnienia dla całości), ss. XIV + 710, wyd. G. W a t s o n, Cambridge 1957.

tycznej i społecznej. Całość jest doprowadzona do r. 1955, jeśli idzie o rok wydania i do r. 1900, gdy chodzi o zakres przedmiotu.

Cennym uzupełnieniem tej bibliografii może być skrócony katalog wszelkich książek drukowanych w Anglii od r. 1475 do r. 1700 oraz książek angielskich drukowanych na całym świecie⁸. Katalog ten podaje nazwisko autora, skrócony tytuł i bardzo zwięzły opis bibliograficzny, przy rzadkich starodrukach również i nazwę biblioteki, w której się dany druk znajduje. Ten bardzo uproszczony „Estreicher” angielski (inaczej zresztą i na dużo mniejszą skalę pomyślany) jest nieodzowną pomocą, jeśli idzie o orientację w literaturze politycznej czy polemicznej epoki Tudorów i Stuartów.

Wydaje się, że najlepszym wprowadzeniem do bibliografii historycznych może być wydany w Stanach Zjednoczonych w r. 1931 i uzupełniony w r. 1949 *A Guide to Historical Literature*⁹. W wyniku 11-letniej pracy powołanego w r. 1919 przez *American Historical Association* komitetu powstał duży tom starannie opracowanej selekcyjnej bibliografii historii całego świata. W części pierwszej zostały zestawione źródła i literatura do historii powszechnej według większych okresów i zagadnień. Część druga, poświęcona Europie, jest ułożona według państw, część trzecia odnosi się do pozostałych kontynentów. Materiał jest wszędzie podzielony chronologicznie i rzeczowo, każda pozycja została nie tylko opisana bibliograficznie, ale i krótko omówiona od strony treści i wartości naukowej. Każdy rozdział posiada innego autora, wybitnego zwykle specjalistę od danej epoki czy kraju.

⁸ *A Short-Title Catalogue of Books Printed in England, Scotland and Ireland, and of English Books Printed Abroad 1475—1640*. Wyd. A. W. Pollard i G. R. Redgrave, London 1926, ss. XVI + 609, 26 143 pozycje (oraz uzupełnienia z r. 1933 i 1939). *A Short-Title Catalogue of Books Printed in England, Scotland, Ireland, Wales and British America, and of English Books Printed in other Countries 1641—1700*. Wyd. D. Wing, Columbia U. P. New York 1948—1951. T. I (A-E) ss. XVII + 561, t. II (E-O), ss. XI + 520, t. III (P-Z), ss. XI + 551.

⁹ *A Guide to Historical Literature*. Wyd. W. H. Allison, S. B. Fay, A. H. Shearer, H. R. Shipman, New York 1931, ss. 1222. Nowsze wydanie pod redakcją G. M. Dutchera z 1949 r. Już po oddaniu tego artykułu do druku ukazało się rozszerzone i zmodyfikowane III wydanie tej bibliografii pt. *The American Historical Association Guide to Historical Literature*. New York 1961, ss. XXXV + 962, obejmujące ok. 20 000 pozycji. Zgodnie z przemianami politycznymi zachodzącymi aktualnie w świecie wydawcy poświęcili znacznie więcej niż dawniej miejsca historii Azji, Afryki i Ameryki. Szeroko została potraktowana historia najnowsza. Jest to zapewne najlepsza i najnowocześniejsza jednotomowa bibliografia historii świata. Przeznaczona głównie dla studentów historii, starannie na ogół wyselekcjonowana w dziale opracowań (nie zawsze trafnie, np. w części poświęconej historii Polski, ss. 569—576 pominięto b. wiele najwartyściowszych prac), w dziale źródeł uderza przypadkowością zestawień.

Podobny charakter ma wydany przez profesora historii średniowiecznej w Stanach Zjednoczonych L. J. Paetowa *A Guide to the Study of Medieval History*¹⁰. Dzieło to, napisane w zasadzie dla potrzeb studentów, jest pożytecznym przewodnikiem po źródłach i literaturze historycznej Europy średniowiecznej, zwłaszcza Anglii, Francji i Niemiec. Na dalszym planie uwzględnił autor Włochy i Hiszpanię, a zupełnie wyjątkowo inne kraje. W części pierwszej zostały zestawione bibliografie, słowniki, encyklopedie, atlasy, czasopisma, wydawnictwa odnoszące się do nauk pomocniczych historii, podręczniki i monografie obejmujące szersze okresy i zagadnienia, wreszcie ważniejsze zbiory źródeł drukowanych. Część druga (historia powszechna średniowieczna) i część trzecia (kultura średniowiecza) zostały opracowane według krajów, epok i zagadnień.

Węższy zakres od obu przed chwilą wymienionych pozycji ma wydany w Stanach Zjednoczonych w r. 1935 systematyczny wykaz ważniejszych bibliografii historycznych całego świata w opracowaniu E. M. Coultera i M. Gerstenfelda¹¹. Na 10 stronach książka ta rejestruje niewielką ilość pozycji odnoszących się do historii W. Brytanii bez jakiegoś wyraźniejszego kryterium selekcyjnego¹².

Ze starszych prac można by tu jeszcze wymienić zupełnie już bezwartościowy, ale jeszcze ceniony na wyspie *Introduction to the Study of English History*, opracowany przez S. R. Gardinera i J. B. Mullingera¹³.

II. BIBLIOGRAFIE POSZCZEGÓLNYCH OKRESÓW HISTORII W. BRYTANII

Jak wspomnieliśmy wyżej, aż do końca XIX w. Anglia nie posiadała żadnej bibliografii historycznej, nie licząc różnych przestarzałych i po amatorsku robionych katalogów i wykazów druków czy rękopisów. Dopiero pod koniec XIX w. sprawa opracowania na odpowiednim poziomie stojącej bibliografii stała się przedmiotem obrad *Royal Historical Society*. Królewskie Towarzystwo Historyczne poświęciło tej kwestii wiele uwagi i poczęło opracowywać ogólny plan tej publikacji, która miała być wydana przez większy zespół historyków.

---

¹⁰ L. J. Paetow: *A Guide to the Study of Medieval History*. Wyd. II, London 1931, ss. XIX + 643.

¹¹ E. M. Coulter i M. Gerstenfeld: *Historical Bibliographies. A Systematic and Annotated Guide*. University of California Press, Berkeley 1935, ss. XII + 206.

¹² Dla historii Polski obok Finkla i Zeissberga podaje dwie zupełnie przypadkowe niemieckie publikacje.

¹³ S. R. Gardiner i J. B. Mullinger: *Introduction to the Study of English History*. London 1903, ss. XIX + 468.

Gdy tak nad tym w Anglii radzono, do pracy przystąpił amerykański historyk Charles Gross, profesor historii w Harvard, znany już jako autor angielskiej bibliografii municypalnej (zob. przypis 45) i dwutomowego dzieła o kupiectwie angielskim w średniowieczu¹⁴. W r. 1900 ukazała się jego *The Sources and Literature of English History from the Earliest Times to about 1485*¹⁵ i fakt ten stał się punktem zwrotnym w dziejach angielskiej bibliografii historycznej.

Bibliografia Grossa, doprowadzona do r. 1485, to jest do roku bitwy pod Bosworth i wstąpienia na tron angielski dynastii Tudorów, daty tradycyjnie uważanej na wyspie za koniec angielskiego średniowiecza, zawiera — jak pisze Gross — „a systematic survey of the printed materials relating to the political, constitutional, legal, social and economic history of England, Wales, and Ireland” (s. X). Faktycznie więc zakres bibliografii jest szerszy niż to sugeruje tytuł. Gross objął nie tylko Anglię, ale również i Walię oraz Irlandię, natomiast pominął na ogół Szkocję, z uwagi na odrębny rozwój tego kraju w wiekach średnich. Szkocja została uwzględniona tylko w związku z historią Anglii.

Tylko wyjątkowo Gross rejestruje materiał rękopiśmienny, z uwagi na to, że Anglia posiadała już wówczas kilka obszernych przewodników po zasobach archiwalnych¹⁶.

Bibliografia Grossa jest selekcyjna, nie obejmuje wszelkich publikacji ze swego zakresu, pomija rzeczy mniej wartościowe. Jest pełniejsza w dziale zawierającym źródła drukowane i tutaj — według Grossa — nie opuszcza żadnego istotniejszego przekazu.

Obok źródeł i opracowań brytyjskich zostały w pewnym stopniu wzięte pod uwagę pozycje obce, zwłaszcza francuskie i niemieckie.

Nowością, którą Gross wprowadził do bibliografii angielskiej, a za nim przejęli jego kontynuatorzy są krótkie noty, którymi opatrzył on znaczną część cytowanych pozycji. Noty te sygnalizują w jednym często zdaniu problematykę danego dzieła czy źródła, dają krótką jego ocenę. Gross zdawał sobie sprawę z trudności tego przedsięwzięcia, lecz sądził, że bibliografia powinna być czymś więcej niż katalogiem książek i że

¹⁴ Ch. Gross: *The Gild Merchant: a Contribution to British Municipal History*. Oxford 1890, t. I—II.

¹⁵ Ch. Gross: *The Sources and Literature of English History from the Earliest Times to about 1485*. Wyd. I, London 1900, wyd. II, London 1915, 3 234 pozycji.

¹⁶ Np. T. D. Hardy: *Descriptive Catalogue...* (zob. przypis 19); S. R. Scargill Bird: *A Guide to the Principal Classes of Documents in the Public Record Office. Rolls Series*, London 1891. Podstawowy do dziś katalog dokumentów Public Record Office ukazał się w ćwierć wieku po I wydaniu bibliografii Grossa. M. S. Giuseppi: *A Guide to the Manuscripts Preserved in the Public Record Office*. London 1923—1924, t. I—II.

lepiej jest dać studentowi nawet bardzo lakoniczny komentarz niż pozostawić go samemu sobie. Obok owych notatek, orientację ułatwia układ bibliografii oraz gwiazdki, którymi opatrzył pozycje podstawowe. Każdy dział jest poprzedzony krótkim wstępem, omawiającym najważniejsze prace, w obrębie zaś działów tytuły są usystematyzowane nie według roku wydania, lecz ważności i wartości naukowej poszczególnych pozycji.

W części I Gross zestawił bibliografie, podręczniki, czasopisma, nauki pomocnicze, archiwa, biblioteki, zbiory źródeł drukowanych i opracowania ogólne. W części II—IV według głównych okresów historii Anglii źródła i opracowania w układzie chronologicznym i rzeczowym.

W r. 1915 ukazało się drugie rozszerzone nieco wydanie bibliografii Grossa, zaś w przygotowaniu znajduje się wydanie trzecie.

Zanim zostanie omówiona sprawa kontynuacji bibliografii angielskiej historii średniowiecznej, warto wspomnieć o kilku innych wydawnictwach odnoszących się do angielskiego średniowiecza i uzupełniających do pewnego stopnia Grossa.

Zupełnie niedawno, bo w r. 1957 została wydana w Oksfordzie przez bibliotekarza z Birmingham W. Bonsera¹⁷ bardzo staranna bibliografia celtyckiej i anglosaskiej Brytanii (450—1087). Mimo iż ogranicza się ona tylko do wczesnego średniowiecza i nie uwzględnia językoznawstwa i literatury (chyba że ma to bezpośredni związek z historią, np. źródła opisowe), rejestruje aż około 12 000 pozycji. Bibliografia ta nie zawiera recenzji ani nie powtarza starych, mniej wartościowych i wielokrotnie już zestawianych opracowań¹⁸.

Do dzisiaj duże usługi może oddać wydany blisko 100 lat temu przez T. D. Hardy'ego katalog rękopiśmiennych i drukowanych źródeł opisowych, odnoszących się do historii wysp brytyjskich do r. 1327¹⁹. T. D. Hardy nie tylko zarejestrował poszczególne kroniki i żywoty, ale podał informacje o ich autorach, o losach rękopisów i ich wydaniach, starał się przeprowadzić krytykę tekstów, określić ich filiację itp. Jako pierwszy z uczonych angielskich pokusił się on o wykonanie tego ogromnego zadania, samodzielnie przegryzając się przez często zupełnie jeszcze nieopracowany materiał i studiując tysiące rękopisów rozsianych po

---

¹⁷ W. Bonser: *An Anglo-Saxon and Celtic Bibliography (450—1087)*. Oxford 1957, t. I, ss. XXXIX + 574, t. II, ss. 123 (indeks), 11 975 pozycji.

¹⁸ Por. A. Potthast: *Bibliotheca historica medii aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des Europäischen Mittelalters von 375—1500*. Berlin 1862; J. F. Kenney: *The Sources for the Early History of Ireland*. New York 1929, t. I.

¹⁹ T. D. Hardy: *Descriptive Catalogue of Materials Relating to the History of Great Britain and Ireland to the End of the Reign of Henry VII*. London 1862—1871, t. I—III oraz uzupełnienia, blisko 3 000 pozycji.

różnych archiwach i bibliotekach. Mimo iż jest to już dzisiaj dzieło zupełnie przestarzałe, to jednak jako katalog i informator o angielskich kronikach średniowiecznych może być jeszcze z powodzeniem używane.

W pewnym stopniu kontynuacją Hardy'ego jest bibliografia angielskiej historiografii XV w., napisana przez Ch. L. Kingsforda w roku 1913²⁰. Jest to obszerne studium poświęcone rozwojowi kronikarstwa angielskiego od Tomasza Walsinghama do Rafała Holinsheda, jednak z uwagi na to, że autor omawia w nim znaczną ilość kronik, zbiorów korespondencji, różnych źródeł literackich, drukowanych i niedrukowanych, dzieło to, nie będące formalnie bibliografią, może służyć jako przewodnik po angielskich źródłach narracyjnych XV w.

Jeszcze o jednej bibliografii dotyczącej tradycyjnie rozumianego angielskiego średniowiecza należy wspomnieć (o bibliografii historii gospodarczej Anglii wieków średnich zob. przypis 43). Idzie tu mianowicie o bibliografię angielskich przekładów z obcych źródeł średniowiecznych, opracowaną w Stanach Zjednoczonych w r. 1946 przez C. P. Farrara i A. P. Evansa²¹. Jest to owoc 15-letniej pracy dwóch amerykańskich uczonych, którzy rozumiejąc, jakie trudności językowe sprawiają różnego typu źródła średniowieczne, pokusili się o zestawienie ich angielskich przekładów. Bibliografia obejmuje w porządku alfabetycznym (według nazwisk autorów lub tytułów, jeśli autor jest nie znany) rejestr źródeł narracyjnych (wyjątkowo i dokumentów) różnych krajów Europy, Azji i Afryki, napisanych przed r. 1500, a odnoszących się do historii Anglii.

Bibliografia historii średniowiecznej Anglii Ch. Grossa została — jak wspomniano wyżej — wydana w r. 1900 (drugie wydanie w r. 1915) i od tego czasu zarówno w Anglii, jak i w Stanach Zjednoczonych podejmowane były dyskusje w sprawie jej unowocześnienia oraz kontynuacji dla okresów późniejszych. Jeśli idzie o pierwszą kwestię, to prace nad trzecim wydaniem Grossa nie zostały dotąd ukończone. Lepiej przedstawia się problem kontynuacji bibliografii historii średniowiecznej Anglii.

Już w kilka lat po ukazaniu się bibliografii Grossa, w Ameryce i Anglii rozpoczęto starania o opracowanie i wydanie dalszych tomów, obejmujących całość historii W. Brytanii. W r. 1909 *American Historical Association* wspólnie z brytyjską *Royal Historical Society* powołały ko-

²⁰ Ch. L. Kingsford: *English Historical Literature in the Fifteenth Century... with an Appendix of Chronicles and Historical Pieces hitherto for the most Part Unprinted*. Oxford 1913, ss. XVI + 429.

²¹ C. P. Farrar i A. P. Evans: *Bibliography of English Translations from Medieval Sources*. Columbia U. P., New York 1946, ss. XIII + 534, pozycji 3 839.

misję, której zadaniem było opracowanie szczegółowego planu tej publikacji. Dużo inicjatywy okazał zrazu brytyjski historyk Sir George Prothero, który jeszcze w r. 1903 na posiedzeniu *Royal Historical Society* apelował o rychłe podjęcie tej imprezy. Miała ona być zorganizowana wspólnie przez amerykańskich i brytyjskich historyków, a nad całością prac czuwał Sir George Prothero oraz znany amerykański specjalista od historii Anglii XVI w., E. P. Cheyney²².

Według przyjętego jeszcze przed pierwszą wojną światową planu miano opracować trzy tomy, z których tom I miał mieć charakter ogólny i obejmować wykazy źródeł, literatury ogólnej, czasopism historycznych i publikacji Towarzystw Naukowych dla całego okresu XVI—XIX w. Tom II miał być poświęcony źródłom i opracowaniom XVI i XVII w. (1485—1714), a tom III—XVIII i XIX w. (1715—1910). W tomie II uzgodniono, że wiek Tudorów opracują historycy amerykańscy, zaś epokę Stuartów — brytyjscy. Zasadniczą trudność sprawiał w tych wstępnych pracach brak jednomyslności co do charakteru i zakresu tej bibliografii. Trudności spowodowane przez pierwszą wojnę światową, a następnie przez śmierć ogólnego redaktora Sir G. Prothero w r. 1922 na dłuższy czas odsunęły tę sprawę. W międzyczasie uległa też zmianie pierwotna koncepcja, ze względów technicznych zrezygnowano ze współpracy angielskich i amerykańskich Towarzystw Historycznych (liczne wieloosobowe mieszane komisje nie były zdolne do sprawnego działania), zrezygnowano z tomu wstępnego i przyjęto skromniejsze, ale za to bardziej realne założenia. Więcej inicjatywy wykazali przy tym historycy amerykańscy, którzy kolejno opracowali i wydali trzy tomy bibliografii historii W. Brytanii dla XVI, XVII i XVIII w. (zob. przypisy 24, 26, 27).

Bezpośrednim kontynuatorem Grossa został znany amerykański specjalista od epoki elżbietańskiej, Conyers Read²³, który w r. 1933 ogłosił bibliografię historii brytyjskiej okresu Tudorów²⁴. Niewłaściwie użyty przez Grossa przymiotnik *English* został słusznie zastąpiony przez *British* z uwagi na to, że bibliografia obejmuje obok Anglii także i Szkocję, Walię oraz Irlandię. Jest to dobrze zrobiona bibliografia selekcyjna, zawierająca wszystkie istotne pozycje, jakie się ukazały z tego zakresu

---

²² Por. E. P. Cheyney: *A History of England, from the Defeat of the Armada to the Death of Elisabeth*. New York 1914—1926, t. I—II.

²³ Por. C. Read: *Mr. Secretary Walsingham and the Policy of Queen Elisabeth*. Oxford 1925, t. I—III; tenże: *Mr. Secretary Cecil and Queen Elisabeth*. London 1955.

²⁴ C. Read: *Bibliography of British History: Tudor Period, 1485—1603*. Oxford, Clarendon Press, 1933, ss. XXIV + 467, pozycji 4321. Wyd. II, tamże, 1959, ss. XXVIII + 624, pozycji 6543.

do r. 1930, a nawet wyjątkowo do r. 1932²⁵. C. Read, podobnie jak i Ch. Gross, opatrzył każdą niemal pozycję krótką notatką charakteryzującą treść i wartość danego dzieła czy artykułu. Każdy dział został też poprzedzony krótkim wprowadzającym wstępem.

Po części ogólnej, obejmującej wykazy bibliografii, katalogów, czasopism, większych serii źródeł drukowanych i literatury ogólnej, w kolejnych rozdziałach znalazły się zestawienia źródeł i literatury do historii politycznej, historii ustroju, myśli politycznej, historii prawa, kościoła, historii społecznej, gospodarczej, kultury i historii regionalnej w układzie chronologicznym i rzeczowym. Oddzielnie zostały uwzględnione Szkocja, Walia i Irlandia. W r. 1959 ukazało się drugie rozszerzone wydanie tej bibliografii, sięgające, jeśli idzie o rok wydania, do r. 1957.

Bibliografia epoki Stuartów została wydana w r. 1928 przez profesora historii w Chicago *Godfrey Daviesa*²⁶. Koncepcja jej jest na ogół taka sama, jak i tomu poprzedniego, z tym, że ze względu na specyfikę epoki więcej miejsca poświęcono podróżom i ekspansji kolonialnej, nauce itp. W przygotowaniu znajduje się nowe wydanie.

Pod adresem obu ostatnio wymienionych bibliografii można by wysunąć wspólny zarzut, że nie stosują bardziej szczegółowych haseł w kolejnych działach, co przy dosyć ogólnych indeksach sprawia czasem trudności w korzystaniu z nich.

Następny wreszcie tom tej serii bibliografii historii brytyjskiej, obejmujący lata 1714—1789 został wydany stosunkowo niedawno przez *S. Pargellisa* i *D. J. Medleya*²⁷. Praca nad tym tomem trwała 20 lat, a jego autorzy natrafili na szczególnie duże trudności z uwagi na to, że wiek XVIII posiada ogromną ilość źródeł i opracowań, które trzeba było starannie wyselekcjonować.

Dla XVII i XVIII w. istnieje ponadto kilka innych bibliografii, które uzupełniają wyżej wymienione tomy. I tak dla lat 1603—1689 duże usługi może oddać wydany w Stanach Zjednoczonych w r. 1921 przez *J. T. Geroulda* wykaz źródeł i opracowań do historii Anglii XVII w.

²⁵ Listę najważniejszych uzupełnień zestawili *A. F. Pollard*: *Tudor Bibliography*, „Bulletin of the Institute of Historical Research”, University of London, t. XI, 1934, ss. 80—84.

²⁶ *G. Davies*: *Bibliography of British History: Stuart Period, 1603—1714*. Oxford, Clarendon Press, 1928, ss. X + 459, pozycji 3 858. *G. Davies* jest m. in. autorem IX tomu *Oxford History of England*, noszącego tytuł *The Early Stuarts 1603—1660*. Oxford 1937.

²⁷ *S. Pargellis* i *D. J. Medley*: *Bibliography of British History: The Eighteenth Century, 1714—1789*. Oxford, Clarendon Press, 1951, ss. XXVI + 642, pozycji 4 558.

znajdujących się w bibliotece uniwersyteckiej w Minnesota²⁸. Jak wiadomo biblioteki Stanów Zjednoczonych posiadają bardzo bogate zbiory druków i rękopisów odnoszących się do historii brytyjskiej, toteż wspomniana bibliografia nie jest zbędna, mimo cytowanego tomu Daviesa. Zwłaszcza wartościowy jest w niej wykaz źródeł ułożonych chronologicznie według roku wydania.

Dla drugiej połowy XVII i pierwszej połowy XVIII w. ważna jest opracowana również w Ameryce, przez profesora historii w Chicago C. L. Grosse'a bibliografia historii brytyjskiej 1660—1760²⁹. Uzupełnia ona zwłaszcza bibliografię Daviesa o nowszą literaturę aż do ostatniej niemal wojny światowej.

Innego typu bibliografię, ograniczoną jedynie do pierwszych 15 lat XVIII w., dla okresu panowania królowej Anny, opracował profesor historii europejskiej uniwersytetu Indiana w Stanach Zjednoczonych W. T. Morgan³⁰. To ogromne 5-tomowe dzieło, owoc 30-letniej pracy w archiwach i bibliotekach wielu krajów Europy i Ameryki (Anglia, Francja, Holandia, Niemcy, Austria, Włochy, Stany Zjednoczone i Kanada) zawiera pełne zestawienie wszystkich druków mających związek z historią W. Brytanii lat 1700—1715, jakie się ukazały w okresie panowania królowej Anny (tomy I i II), dalej wszelkich źródeł do tego okresu wydanych po r. 1715 oraz opracowań opublikowanych od połowy XVIII w. (tom III), materiałów rękopiśmiennych dotyczących tej epoki i znajdujących się w różnych archiwach europejskich i amerykańskich (tom IV). Tom V zawiera uzupełnienia i indeksy.

Najubożej w tej dziedzinie przedstawia się wiek XIX, który nie posiada — poza różnymi bibliografiami specjalnymi — żadnego ogólnego zestawienia źródeł i opracowań, co jest po części zrozumiałe z uwagi na olbrzymi rozrost produkcji historycznej dla tego okresu.

Wymienione wyżej bibliografie większych okresów historii brytyjskiej uzupełniają bibliografie historii Irlandii opracowane przez J. F.

---

²⁸ J. T. Gerould: *Sources of English History of the Seventeenth Century, 1603—1689, in the University of Minnesota Library with a Selection of Secondary Material*. „Research Publications of the University of Minnesota, Bibliographical Series”, Number I, Minneapolis 1921, ss. V + 565, pozycji 4442.

²⁹ C. L. Gross: *A Select Bibliography of British History, 1660—1760*. The University of Chicago Press, 1939, ss. XXV + 507, pozycji 3801.

³⁰ W. T. Morgan: *A Bibliography of British History (1700—1715). With Special Reference to the Reign of Queen Anne*. Indiana 1934—1942, t. I, ss. XVII + 524, t. II, ss. V + 684, t. III, ss. VIII + 705, t. IV, ss. XI + 381, t. V, ss. XIV + 487. Pierwsze trzy tomy zawierają około 15 000 pozycji, w dwu pozostałych brak numeracji.

Kenneya³¹, J. Carty'ego³², C. Maxwella³³ i P. L. Prendeville'a³⁴ oraz bibliografie historii Szkocji E. Beveridge'a³⁵, J. F. K. Johnstone'a i A. W. Robertsona³⁶, J. Mowata³⁷, a dalej bibliografia historii Walii R. T. Jenkinsa i W. Reesa³⁸ oraz nowocześnie zrobiona bibliografia historii Stanów Zjednoczonych H. P. Beersa³⁹.

Oprócz wyżej omówionych bibliografii dla poszczególnych okresów dziejów W. Brytanii należy jeszcze wspomnieć o kilku wielotomowych historiach Anglii, zawierających obszerne nieraz zestawienia źródeł i opracowań.

Ze starszych syntez można by wymienić 12-tomową polityczną historię Anglii pod redakcją W. Hunta i R. L. Poola⁴⁰. Każdy tom tej cenionej jeszcze historii, napisany przez innego specjalistę, posiada dość obszerną rozumowaną bibliografię, obejmującą również źródła rękopiśmienne.

Bardzo ogólne zestawienie źródeł i opracowań podaje 8-tomowa historia Anglii pod redakcją Sir Ch. Omana⁴¹.

Najpełniejsze, dobrze omówione i skomentowane wykazy źródeł i literatury, sięgające w niektórych tomach 50 stron druku, posiada

³¹ J. F. Kenney: *The Sources for the Early History of Ireland*. New York 1929. T. I, ss. XVI + 807.

³² J. Carty: *Bibliography of Irish History, 1870—1955*. Dublin 1936—1940 oraz coroczne zestawienia w „*Irish Historical Studies*” od r. 1938.

³³ C. Maxwell: *A Short Bibliography of Irish History*. London 1921, ss. 32, pozycji 515.

³⁴ P. L. Prendeville: *A Select Bibliography of Irish Economic History. Part 2. The Seventeenth and Eighteenth Centuries*. „*Economic History Review*”, t. 3, 1931—32, ss. 402—416.

³⁵ E. Beveridge: *A Bibliography of Works Relating to Dunfermline and the West of Fife*. Dunfermline 1901, ss. XXIV + 320.

³⁶ J. F. K. Johnstone i A. W. Robertson: *Bibliographia Aberdonensis*. Aberdeen 1929—1930, t. I (1472—1640), ss. XII + 316, t. II (1641—1700).

³⁷ J. Mowat: *A Bibliography of Caithness*. Glasgow 1909, ss. 118; tenże: *A New Bibliography of the County of Caithness*. Glasgow 1940, ss. 178.

³⁸ R. T. Jenkins i W. Rees: *A Bibliography of the History of Wales*. Cardiff 1931, ss. XIV + 218, pozycji 1587 (w druku znajduje się nowe wydanie).

³⁹ H. P. Beers: *Bibliographies in American History. Guide to Materials for Research*. New York 1942 (II wydanie), ss. XVI + 487, pozycji 7806.

⁴⁰ *The Political History of England*. Dzieło zbiorowe pod redakcją W. Hunta i R. L. Poola. London 1905—1921, t. I—XII.

⁴¹ *A History of England*. Dzieło zbiorowe pod redakcją Sir Ch. Omana. London 1910—1955 t. I—VIII.

słynna seria 14-tomowej „*Oxford History of England*”⁴² (dotychczas ukazało się 12 tomów). Jest to starannie wyselekcjonowana i przejrzysto ułożona bibliografia rozumowana, znakomicie wprowadzająca w materiał źródłowy i stan badań nad poszczególnymi epokami i problemami.

III. BIBLIOGRAFIE PROBLEMOWE

Poza wyżej omówionymi bibliografiami ogólnymi istnieją bibliografie bardziej specjalne, rejestrujące materiał z punktu widzenia jakiegoś problemu lub jednego typu źródła.

Angielskiej historii gospodarczej wieków średnich jest poświęcona bibliografia opracowana przez grupę studentów *London School of Economics* pod redakcją profesora H. Halla⁴³. Ułożona w zasadzie dla potrzeb studentów historii gospodarczej jest pod względem zakresu czymś więcej niż to sugeruje tytuł i wstęp. Obok historii gospodarczej angielskiego średniowiecza uwzględnia również w poważnym stopniu historię ustroju, prawa, kościoła i wojskowości. Obok historii Anglii, Irlandii, Walii i Szkocji obejmuje także szereg krajów Europy Zachodniej.

Brytyjskiej historii gospodarczo-społecznej czasów nowożytnych, ale tylko dla lat 1750—1850 służy 2-tomowa bibliografia J. B. Williamsa⁴⁴. Przeznaczona dla studentów amerykańskich obejmuje tylko Anglię (wyjątkowo uwzględnia Szkocję) i tylko te prace i źródła, które bezpośrednio dotyczą historii gospodarczo-społecznej tego okresu. Część I zawiera źródła i prace ogólne oraz wykazy materiałów pomocniczych. Część II jest podzielona na następujące zagadnienia: teorie ekonomiczne, stosunki i problemy społeczne (między innymi kryzysy, ceny, banki, pieniądź, komunikacja, polityka gospodarcza), przemysł, stosunki i ruchy społeczne (m. in. położenie klas pracujących, system fabryczny, kooperacja, akcja charytatywna, związki zawodowe, zdrowie publiczne, przestępczość, oświata, niewolnictwo), teorie i ruchy społeczno-polityczne (radikalizm, utylitaryzm, czartyzm, socjalizm). Bibliografia J. B. Williamsa, interesująca w swej koncepcji, jest dużą pomocą dla historyka powszechnego zajmującego się społeczną i gospodarczą historią Anglii i Europy Zachodniej tego okresu.

---

⁴² *The Oxford History of England*. Dzieło zbiorowe pod redakcją G. N. Clarke'a. Oxford, Clarendon Press, 1934—1959, t. I—XIV (dotychczas ukazało się 12 tomów).

⁴³ H. Hall: *A Select Bibliography of the Study, Sources, and Literature of English Medieval Economic History*. London 1914, ss. XIII + 350, pozycji 3 199.

⁴⁴ J. B. Williams: *A Guide to the Printed Materials for English Social and Economic History 1750—1850*. New York 1926. T. I, ss. XXIII + 535, t. II, ss. 653 (w serii „Records of Civilization, Sources and Studies”, pod ogólną redakcją T. Shotwella).

Problematyka miejska W. Brytanii posiada specjalną bibliografię ułożoną przez wymienianego już Ch. Grossa⁴⁵. Uwzględnia ona źródła i opracowania odnoszące się do politycznych, ustrojowych, gospodarczych i społecznych kwestii życia miejskiego Anglii, Irlandii i Szkocji do połowy XIX w., pomija natomiast zagadnienia topograficzne i kościelne. W części I zawiera zestawienia literatury pomocniczej i ogólnych zbiorów źródeł. W części II wykazy źródeł i literatury dla poszczególnych miast w układzie alfabetycznym. Bibliografia ta jest oczywiście mocno przestarzała i może mieć wartość jedynie jako przewodnik po starszej literaturze.

Historii rolnictwa poświęcona jest specjalna bibliografia W. F. Perkinsa⁴⁶, zestawiająca w porządku alfabetycznym około 2 000 dzieł brytyjskich i irlandzkich autorów, którzy pisali na ten temat od czasu wynalezienia druku do r. 1900. Są tu w pierwszym rzędzie uwzględnione książki o uprawie roli, chemii rolniczej, botanice, melioracji, miarach rolnych itp. Wydaje się, że porządek alfabetyczny nie jest dobrym rozwiązaniem i byłoby lepiej aby autor w obrębie działów zastosował układ chronologiczny i dołączył na końcu indeks alfabetyczny.

Bardzo nowoczesna, doprowadzona do ostatnich lat jest bibliografia państwa i prawa brytyjskiego, opracowana w czterech tomach przez W. H. Maxwella, L. F. Maxwella i J. S. Jamesa⁴⁷. Można zazdrościć Brytyjczykom tego dzieła, ich jedynej właściwie chociaż z pewnego punktu tylko zrobionej nowoczesnej bibliografii całych dziejów Anglii, Walii, Szkocji i Irlandii. Ma ona podstawowe znaczenie nie tylko dla historyka ustroju, ale i dla badacza zajmującego się historią społeczno-gospodarczą W. Brytanii, bowiem zakres tematyczny bibliografii jest dość rozległy. Oto dla przykładu tytuły niektórych rozdziałów: prawo anglosaskie i normandzkie, Curia Regis, Public Records, korona, parlament, kościół i duchowieństwo, klasy i kategorie ludności, miasta i gminy, wieś, kupiectwo i handel, własność, administracja i sądownictwo, teorie polityczne itd.

Historii morskiej Anglii, stanowiącej tak zasadniczy aspekt dziejów wyspy, poświęcone są m. in. dwie bibliografie. W r. 1955 R. G. A. G a r-

⁴⁵ Ch. Gross: *A Bibliography of British Municipal History Including Gilds and Parliamentary Representation*. New York 1897, ss. XXXIV + 460, pozycji 3 092.

⁴⁶ W. B. Perkins: *British and Irish Writers on Agriculture*. Wyd. III, Lyngton 1939, ss. 214.

⁴⁷ *A Legal Bibliography of the British Commonwealth of Nations*. T. I: *English Law to 1800*, oprac. W. H. Maxwell oraz L. F. Maxwell, wyd. II, London 1955, ss. XVI + 687; t. II: *English Law from 1801 to 1954*, oprac. J. S. James i L. F. Maxwell, tamże, 1957, ss. VII + 519; t. IV: *Irish Law*, oprac. L. F. Maxwell, tamże, 1957; t. V: *Scottish Law*, oprac. L. F. Maxwell i W. H. Maxwell, tamże, 1957.

diner, profesor oceanicznej historii w Harvard w Stanach Zjednoczonych wydał na rotaprinie bardzo pożyteczną bibliografię morską całego świata od czasów starożytnych do dnia dzisiejszego⁴⁸, zawierającą najważniejsze tylko prace pisane w różnych krajach na temat żeglugi i dziejów morskich. A oto niektóre rozdziały tej bibliografii: statki i żeglarze, znajomość morza i nauka o morzu, podróże, kolonizacja, handel, żegluga, flota wojenna, korsarstwo, prawo morskie, organizacja portów itp. Jest to wprawdzie bibliografia ogólna, ale najwięcej miejsca poświęcono w niej dziejom brytyjskim i literaturze anglosaskiej.

Brytyjskiej historii morskiej jest poświęcona specjalna bibliografia G. E. Manwaringa⁴⁹.

Bardzo oryginalna i przydatna jest bibliografia historyczno-opisowej i podróżniczej literatury W. Brytanii, opracowana przez Amerykanina E. G. Coxa⁵⁰. Szczególnie interesują tu opisy podróży Anglików (od 1549 r.), relacje obcych podróżników z pobytu w Anglii (od r. 312 p.n.e.), rozmaite opisy wysp brytyjskich, miast i wsi, uniwersytetów i różnych zabytków, relacje o stosunkach politycznych i gospodarczych (od r. 1480), ikonografia i kartografia. Większość pozycji jest krótko omówiona. Bibliografia ta interesować może nie tylko historyka dziejów brytyjskich, ale każdego badacza zajmującego się historią powszechną i politycznymi oraz kulturalnymi stosunkami międzynarodowymi.

Silne w Anglii zainteresowania genealogiczno-heraldyczne sprawiły, że w tym zakresie historyk dysponuje szeregiem bibliografii i innych wydawnictw pomocniczych. W pierwszym rzędzie należy tu wymienić „*The Genealogist's Guide*” opracowany i wydany jeszcze w r. 1903 przez G. W. Marshalla⁵¹, a uzupełniony w r. 1953 przez J. B. Whitmore'a⁵². Oba te dzieła dają drobiazgowo zestawienie źródeł i literatury do historii wielu tysięcy rodzin brytyjskich. Ogólniejszy charak-

---

⁴⁸ R. G. A. Gardiner: *Maritime and Naval History: an Annotated Bibliography*. Connecticut (USA) 1955, ss. 93 (rotaprint)

⁴⁹ G. E. Manwaring: *A Bibliography of British Naval History. A Bibliographical and Historical Guide to Printed and Manuscript Sources*. London 1930, ss. XXII + 163.

⁵⁰ E. G. Cox: *A Reference Guide to the Literature of Travel, Including Tours, Descriptions, Towns, Histories and Antiquities, Surveys, Ancient and Present State, Gardening etc.* T. III: *Great Britain*. „University of Washington Publications in Language and Literature”, nr 12, University of Washington Press, Seattle, 1949, ss. XIII + 732.

⁵¹ G. W. Marshall: *The Genealogist's Guide*. Guildford 1903, ss. XIII + 880.

⁵² J. B. Whitmore: *A Genealogical Guide. An Index to British Pedigrees in Continuation of Marshall's Genealogist's Guide*. London 1953, ss. XXXVIII + 658.

ter ma bibliografia T. R. Thomsona⁵³, która rejestruje tylko ważniejsze prace z tego zakresu.

W dziedzinie biografii ciągle jeszcze jest niezastąpiony 22-tomowy „*Dictionary of National Biography*”⁵⁴. Wydawnictwo to, będące w pewnym stopniu wzorem dla Polskiego Słownika Biograficznego, zostało ukończone w ciągu 15 zaledwie lat dzięki hojności bogatego kupca angielskiego G. M. Smitha. Zawiera ono około 30 000 życiorysów wybitniejszych Brytyjczyków od czasów najdawniejszych do końca XIX w., a w dodatkach do r. 1940.

Wreszcie na zakończenie tego rozdziału pragniemy wspomnieć o dwóch stosunkowo niedawno wydanych w Stanach Zjednoczonych bibliografiach, opartych nie na kryterium chronologicznym czy rzeczowym, lecz na typie źródła. Chodzi tu o bibliografie dzienników (diariuszy) i autobiografii, opracowane przez W. Matthews a. W r. 1950 wydał on bibliografię brytyjskich dzienników napisanych pomiędzy 1442 a 1942 r., drukowanych i rękopiśmiennych⁵⁵. W. Matthews miał zdaje się duże trudności selekcyjne, wyłączył wszelkie kroniki, pamiętniki, autobiografie, nawet diariusze parlamentarne i diariusze podróży, definiując dziennik jako „*a personal record of what interested the diarist, usually kept day by day, each day's record being self-contained and written soon after the events occurred, the style usually being free from organized exposition*”.

W 5 lat później wydał ten sam autor podobnie zrębną bibliografię autobiografii brytyjskich napisanych do r. 1951⁵⁶.

IV. BIBLIOGRAFIE BIEŻĄCE

Anglicy posiadają cały szereg wydawnictw bibliograficznych rejestrujących systematycznie bieżącą produkcję historyczną. Bardzo pożyteczna jest — jeśli idzie o wydawnictwa książkowe — „*British National*

⁵³ T. R. Thomson: *A Catalog of British Family History*. Wyd. II. London 1953, ss. 202. Por. również G. E. Cokayne: *Complete Peerage of England, Scotland, Ireland etc.* Exeter 1887—1898, t. I—VIII. Nowe wydanie opracowane przez V. Gibbs a w 13 tomach ukazało się w Londynie w 1910—1949.

⁵⁴ *Dictionary of National Biography*. Pod redakcją L. Stephena i S. Lee, 22 tomy, London 1885—1900. Istnieje szereg wydań i uzupełnień doprowadzających to wydawnictwo do r. 1940

⁵⁵ W. Matthews: *British Diaries. An Annotated Bibliography of British Diaries Written between 1442 and 1942*. University of California Press, Cambridge U. P., London 1950, ss. XXXIV + 339.

⁵⁶ W. Matthews: *British Autobiographies. An Annotated Bibliography of British Autobiographies Published or Written before 1951*. j. w. 1955, ss. XIV + 376.

Bibliography"⁵⁷, która podaje w rocznych zestawieniach wszelkie druki z różnych zakresów, ukazujące się w Zjednoczonym Królestwie.

Duże usługi może też oddać wydawana przez *International Committee of Historical Sciences* przy poparciu UNESCO „*International Bibliography of Historical Sciences*”⁵⁸, rejestrująca bieżącą produkcję historyczną całego świata.

Przechodząc do brytyjskich bieżących bibliografii historycznych na pierwszym miejscu należy wymienić wielotomową serię opracowaną przez wieloletniego bibliotekarza Instytutu Badań Historycznych Uniwersytetu Londyńskiego Aleksandra Taylora Milne'a. Przeszło 20 lat temu rozpoczął on z ramienia *Royal Historical Society* pracę nad systematycznym zestawieniem wszelkich prac z zakresu historii brytyjskiej, jakie ukazały się od r. 1934. Od r. 1937 wyszło 6 kolejnych tomów tej bibliografii⁵⁹ za lata 1934—1939. Tom VII za okres wojenny jest już w druku, a dalsze tomy w przygotowaniu. Bibliografia A. Taylora Milne'a obejmuje chronologicznie okres od czasów anglosaskich do r. 1914 (w aneksach w dużym wyborze i prace dla okresu po r. 1914). Milne nie uwzględnia czasów rzymskich, gdyż dokładną bibliografię dla tej epoki prowadzi „*Journal of Roman Studies*”

W r. 1957 ukazały się w Anglii dwie bibliografie zestawiające wojenne i powojenne prace historyczne wydane na terenie W. Brytanii i Zjednoczonego Królestwa. Autorem pierwszej z nich dla lat wojennych jest L. B. Frewer⁶⁰, zaś dla lat 1946—1956 J. C. Lancaster⁶¹. Obie te bibliografie uwzględniają tylko wydawnictwa książkowe, a nie artykuły. Nie ograniczają się do historii brytyjskiej, lecz podają wszelkie prace historyczne, drukowane w Zjednoczonym Królestwie od r. 1939.

Wreszcie na zakończenie trzeba wymienić kilka czasopism historycznych posiadających obszerny dział recenzji i not bibliograficznych z zakresu historii W. Brytanii. Z czasopism angielskich należy przede wszystkim wziąć pod uwagę wychodzący od r. 1886 „*The English Historical Review*” oraz ukazujący się od r. 1927 „*The Economic History Review*”, a dalej „*History*” (od 1912), „*Bulletin of the Institute of Histo-*

⁵⁷ *British National Bibliography*. Wydawana przez *British Museum* w Londynie.

⁵⁸ *International Bibliography of Historical Sciences*. Paryż [dotąd 26 tomów].

⁵⁹ A. Taylor Milne: *Writings on British History*. London 1937—1953, t. I—VI.

⁶⁰ L. B. Frewer: *Bibliography of Historical Writings Published in Great Britain and the Empire 1940—1945*. Oxford 1957, ss. XX + 346, pozycji 5315.

⁶¹ J. C. Lancaster: *Bibliography of Historical Works Issued in the United Kingdom 1946—1956*. Institute of Historical Research, University of London, 1957, ss. XXII + 388, pozycji 7382.

rical Research" i in. Wśród czasopism amerykańskich szczególnie bardzo bogaty dział bibliografii bieżącej prowadzi założony w r. 1895 „The American Historical Review”.

* * *

Z powyższego przeglądu brytyjskich bibliografii historycznych nasuwa się kilka wniosków. Uderza różnorodność i obfitość tego rodzaju publikacji i wypowiedź H. R. Teddera z r. 1886, że pod względem bibliografii Anglicy są w tyle za wszystkimi prawie cywilizowanymi narodami, dzisiaj już nie jest aktualna, a nawet mogłaby być do pewnego stopnia odwrócona w sformułowaniu: pod względem bibliografii historycznych Anglicy wyprzedzają szereg krajów. Z wyjątkiem XIX w. dla wszystkich okresów dziejów brytyjskich posiadamy nowoczesne i do ostatnich niemal czasów doprowadzone zestawienia źródeł i literatury historycznej (nowe wydanie Grossa jest w przygotowaniu), istnieje szereg bibliografii problemowych oraz znaczna ilość, nie wymienionych w tym artykule, bibliografii specjalnych i regionalnych. Dużą rolę w opracowaniu tych bibliografii odegrali historycy amerykańscy, wielokrotnie wykształceni w uniwersytetach angielskich, którzy w Stanach Zjednoczonych prowadzą na szeroką skalę badania nad dziejami W. Brytanii.

Р Е З Ю М Е

Относительно поздно в Великой Британии приступили к разработке исторической библиографии. Этот факт можно объяснить известным недоверием англичан ко всякой методологии а также относительно поздней модернизацией научных приемов историка. Довольно долго на британском острове была распространена так наз. любительская историография, а исторические семинарии появились в Англии позже чем в многих странах западной Европы. Историческая библиография, один из элементов научной методологии, стала предметом интереса в Великой Британии лишь в самом конце XIX в. Еще в 1886 г. Х. Р. Теддер писал, что относительно библиографии англичане отстали почти от всех цивилизованных народов. Десятью годами позже в 1896 г. Ф. Харрлисон на заседании Королевского исторического общества выразил неотложную задачу создания современной библиографии британской истории. С началом XX века стал появляться ряд таких библиографий и в настоящее время Великобритания относится к странам, имеющим лучшие издания такого типа.

Статья состоит из четырех частей, в которых поочередно рассматриваются: общие библиографии (I), библиографии по отдельным историческим периодам Великобритании (II), специальные библио-

графии, как например, по экономической и общественной истории, истории городов, права, мореплавания, библиографии летописей, библиографические словари и др. (III) и наконец, текущие библиографии, регистрирующие современное творчество Великобритании (IV). Всего в статье рассматривается ок. 50 британских исторических библиографий различных типов.

Много места посвящается рассмотрению и характеристике библиографии истории средневековой Англии Черлза Гросса. Её появление в 1900 году стало началом очень оживленной деятельности, направленной на разработку библиографии дальнейших периодов истории Англии, чего результатом были дальнейшие тома, созданные С. Рианом (период Тюдоров), Г. Дейвисом (период Стюартов), и С. Паргеллисом а также Д. Дж. Медли (XVIII в.). Параллельно этой основной серии библиографий британской истории появился ряд различных других исторических библиографий различных по ценности и объёму, среди которых особенно ценны и на современном уровне написаны: *An Anglo-Saxon and Celtic Bibliography* В. Бонсера и библиография истории Англии в период 1700—1715 годов В. Т. Моргана.

Среди библиографий, посвященных специальным аспектам истории Великой Британии автор выделяет по значению *Legal Bibliography of the British Commonwealth of Nations* а также очень полезное издание *A Guide to the Printed Materials for English Social and Economic History 1750—1850* Дж. Б. Уиллямса.

В заключение статьи автор констатирует обильность, многосторонность и в большинстве случаев современный характер библиографии истории Великой Британии по всем периодам, за исключением истории средних веков и XIX в. Обращается также внимание на большой вклад американских историков в дело создания большинства библиографий английской истории.

S U M M A R Y

In Great Britain preparations for publishing a bibliography of history began comparatively late. Reasons for it may be sought in the well-known distrust with which the English regard all methodology and in the fairly late modernization of the methods of historical research. So-called amateur historiography prevailed in Britain until fairly recent times, and historical seminars were introduced there later than in many West European countries. A bibliography of history, one of the elements of scholarly methodology, began to arouse interest in Great Britain only at the end of the 19th century. As late as 1886 H. R. Tedder wrote that with respect to bibliography the English were „in arrear of almost every other civilised country”. A decade later, in

1896, at a meeting of the Royal Historical Society, F. Harrison voiced the urgent need for publishing an up-to-date bibliography of British history. A number of such bibliographies began to appear in the first years of the 20th century, and at present Great Britain is among the countries that possess the best publications of this kind.

The article consists of four parts, each discussing a different kind of bibliography in the following order: Part One — general bibliographies; Part Two — bibliographies of different periods of British history; Part Three — special bibliographies, such as bibliographies of economic history, social history, history of the towns, history of the law, navigation, bibliographies of memoirs, biographical dictionaries etc.; and Part Four — current bibliographies, providing a record of historical works published in Great Britain at present.

In all, the article discusses about fifty British historical bibliographies of different kinds. The author of the article devoted some special attention to Charles Gross's bibliography of English medieval history which appeared in 1900. This work, discussed in detail in the article, initiated at the time of its publication an interest in bibliography that, in turn, resulted in the preparation of bibliographies of later periods of British history. Thus there appeared a succession of volumes: C. Read's bibliography of the Tudor period, G. Davies's bibliography of the reign of the Stuarts, and a volume by S. Pargellis and D. J. Medley covering the 18th century. A number of other historical bibliographies were published simultaneously with this basic series of bibliographies of British history. They vary in range and in merit, the most valuable and most modern being W. Bonser's *An Anglo-Saxon and Celtic Bibliography* and W. T. Morgan's bibliography of British history for the years 1700—1715.

Among the bibliographies dealing with some special aspects of the history of Great Britain the author emphasizes the value of the *Legal Bibliography of the British Commonwealth of Nations* and the usefulness of *A Guide to the Printed Materials for English Social and Economic History 1750—1850* by J. B. Williams.

Summing up his discussion the author concludes that bibliographies for the history of Great Britain are numerous, varied and, on the whole, in keeping with modern requirements. The history of the Middle Ages and that of the 19th century are the only exceptions to the rule. The author also emphasizes the share of American historians in the preparation of the majority of British historical bibliographies.